

АЛЬМАНАХИ СУМЩИНИ ТА ЇХ МІСЦЕ В ЗАГАЛЬНІЙ КАРТИНІ ПОДІБНИХ ВИДАНЬ УКРАЇНИ

О.С. Ємельяненко

Стаття торкається історичного розвитку й поступової зміни поняття "альманах" та місця подібних збірників у літературному доробку Сумської області. Звертається увага на великий діапазон представлених авторів і літературних жанрів, що демонструє значний потенціал такої літератури. Підкреслюються очевидні зв'язки Сумщини з літературною спадщиною України.

Найвиразніше та найрельєфніше творчі здобутки на рівні області у всеукраїнському контексті проявляються в альманахах, що періодично видаються на Сумщині та дозволяють письменникам і поетам публікувати свої твори, забезпечуючи розвиток літературної справи краю.

Альманахи є невід'ємним елементом цілісного видавничого комплексу й мають не лише певні змістові особливості, а й специфічні завдання: демонструвати тенденції творчих напрямів, створювати комунікативний зв'язок "автор читач", забезпечувати розповсюдження літературних доробків, створювати картину загального розвитку літератури.

Мета нашої публікації – показати, що, незважаючи на, здавалося б, невелику та "провінціальну" спадщину альманахів, вони яскраво представляють райони Сумщини та за ними можна простежувати місцевий розвиток літератури. Необхідно звернути увагу на ще досліджений потенціал альманахової літератури та її місця в загальній картині подібних видань України.

Історія виникнення альманахів та їх вплив на розвиток літератури, журналістики й видавничої справи в Україні висвітлена у працях дослідників першої половини ХХ ст. П. Федченка "Матеріали історії української журналістики" (1959) [1], В. Дмитрука "Нарис з історії української журналістики ХІХ століття" (1969) [2], М. Возняка "З зарання української преси в Галичині" (1912) [3], М. Жовтобрюха "Мова української преси" (1963) [4], О. Дея, І. Моторнюка, М. Нечитайлюк "Історія української дожовтневої журналістики" (1983) [5], І. Дорошенка "Українська журналістика і критика другої половини ХІХ століття" (1965) [6], І. Бойка "Українські літературні альманахи і збірники ХІХ – початку ХХ ст." [7] та інших. Усі вони аналізували альманахи з позицій панівної комуністичної ідеології, тож, на переконання сучасних науковців, їхні оцінки "того чи іншого видання не завжди відповідають істині, часто політично заангажовані" [8, 103]. Вивченням альманахів займалися і науковці Сумського державного університету. Зокрема, упорядникові й видавцеві альманаху "Складка" В. Александрову присвячена розвідка викладача кафедри філології та журналістики Л. Батраченко [9]. А ось до більш вузької проблеми вивчення альманахових видань, як - от особливості верстки віршованих текстів, культурний потенціал, мовностилістичні особливості тощо, дослідники ще не зверталися. Поза системними дослідженнями залишаються й альманахові видання різних регіонів України, Сумщини у тому числі.

Узагалі альманахом первісно називався неперіодичний збірник календарно-довідкового характеру, в якому давалися відомості про схід і захід сонця, фази місяця тощо. Згодом, десь із ХІV ст., в альманахах стали вміщувати розповіді про різні країни та пам'ятні місця, коментарі про історичні події, інформацію про ярмарки, придворні розваги, рух пошти та ін. Поступово до альманахів стали включати художні твори та наукові праці. Саме вони в ХVІІІ ст. витіснили з альманахів у календарі астрономічні відомості. З цього приводу професор І. Михайлин зазначає: "Альманахи набули характеру неперіодичних журналів, стали збірниками раніше не друкованих творів, написаних різними авторами-сучасниками, та літературно-критичних праць. Часто альманахи компонувалися за тематичною, жанровою,

ідейно-художньою чи регіональною ознакою" [10, 60]. Тобто поняття альманаху трансформувалося у проміжку між XIV та XVIII століттями від календарних таблиць до збірників творів різноманітного характеру.

Перші літературні альманахи з'явилися у Франції в середині XVIII ст., трохи пізніше – в Німеччині. А у Великобританії вони стали атрибутом багатії людини: видавалися у формі карманних книжок (кіпсеки – keepsakes), під час виготовлення яких ставка головним чином робилася на розкішний вигляд. Попередниками слов'янських альманахів були рукописні "збірники" і "цветнікі" [11, 50].

Українська альманахова історія тісно пов'язана з політичною ситуацією у країні на початку XIX століття. З виходом "Цензурного уставу" в 1826 році періодичні видання зазнали значного утиску свободи, тому була знайдена альтернатива для видання українських творів – альманахи. Темою, на яку ставився найбільший акцент, було відродження української культури і літератури, творення нової української літератури. Особливо важливе значення вони мали в ті роки, коли періодична преса українською мовою була ще не розвинута [11, 50]. Так званий "гурток Срезневського", куди, крім самого І. Срезневського, входили М. Костомаров, О. Корсун, І. Бецький, І. Розковшенко, О. та Ф. Євєцькі, О. Шпигоцький, видав у 1831 році в друкарні Харківського університету "Український альманах" на 136 сторінок, куди ввійшли твори не тільки гуртківців. Вважається, що саме це видання поклато початок альманаховій журналістиці в Україні.

У виданні альманахової літератури всеукраїнського рівня значну роль відіграли й уродженці Сумщини. Осібно слід виділити імена П. Куліша, Я. Щоголева, П. Грабовського, О. Потебні та інших. Зокрема, І. Розковшенко разом з І. Срезневським видавав "Український альманах". Коли ж І. Срезневський подорожував Україною під час роботи над альманахом "Запорожская старина", збираючи фольклорні, історичні та наукові матеріали, то влітку 1839 року провів тиждень в Охтирці (Сумська область). А відомий журналіст, письменник і громадський діяч з с. Курмани (Недригайлівський район, Сумська область) М. Осадчий наприкінці 80-х років XX століття видавав напівлегальний альманах "Кафедра". Редакторами-організаторами "Кафедри" №2 були харків'янин С. Сапеляк та сумчанин М. Данько. У тому ж випуску вміщено добірку поезій М. Данька, який "не друкувався 20 років після конфіскації його другої книжки "Червоне соло", випущеної свого часу в Харкові" [12, 7].

При розгляді процесів розвитку альманахів в Україні не можна не помітити їх зв'язок із політичними, соціальними і культурно-мистецькими подіями. Вони мали вплив на початок, продовження або припинення друку певного альманаху. З іншого боку самі збірники впливали на життя країни, тобто маємо змогу говорити про двобічний процес.

Зараз в Україні альманахи видаються достатньо часто та охоплюють широке коло жанрів і літературних напрямів.

Створенню повної та реальної картини розвитку альманахової літератури Сумщини слід приділити особі увагу. Можна помітити, що зрушення в альманаховій справі припали на початок 90-х років, коли майже кожний район області відчув прагнення показати творчість саме свого краю. Видання обласних, регіональних альманахів – це можливість для провінційних авторів "засвітитися" у літературі, отримати трибуну для обстоювання власної думки, позиції, певним чином вплинути на свідомість мас. Альманахи в цьому сенсі замінюють (або доповнюють) періодичні друковані видання, особливо коли ті "не мають гнучкої структури, не дають можливості якнайповніше представити весь спектр думок та методів підходу до відображення дійсності" [13, 9].

Першим альманахом Сумщини післявоєнних часів слід вважати "Світанок" [14], виданий у 1958 році на честь 40-річчя Радянської влади в Україні сумським літературним об'єднанням при обласній газеті "Ленінська правда". Як писалося у передмові, це "перший творчий звіт літературного об'єднання Сумщини" [14, 5]. Це

стало своєрідною рушійною силою у літературному житті області. Друга збірка, що з'явилася 1962 року, зазнала жанрового звуження: "книга позбавлена багатьох цікавих узагальнень творчого процесу місцевої літератури та мистецтва області за останні роки, які могли б виконати місцеві критики та літературознавці" [15, 3]. Вірші, оповідання, новели й статті, крім загального високого мовного рівня, демонструють також трафаретність тем і образів, переказовість замість образного змалювання, одновекторність та периферійність ідей і тем, відсутність опозиційності як форми, так і змісту, що загалом було характерне для місцевих творів того часу. У книзі надруковано вірші, спогади, нариси, критика, бібліографія, матеріали літературної географії. Наявність у альманахах творів як уже визнаних і досвідчених авторів (П. Кочур, М. Коцюба, Г. Гамалій), так і молодих (М. Данько – він же редактор, В. Сорокопуд, О. Шкиря, В. Василець) свідчить про те, що "художню літературу в нашій країні творять не лише професіонали" [15, 3]. У листі до письменницької організації Сумщини В. Зленко, редактор "Радянського письменника", писав про обидва "Світанки": "то були не вельми промовисті альманахи, а все ж, як вони пожвавили літературне життя в області, як підбадьорили надто початківців до творчості!" [16, 17]. Завдячуючи їм, поети й прозаїки почали друкуватися не тільки в області, а й на сторінках загальнодержавних видань.

Після виходу в світ другого й останнього випуску "Світанку" літературний процес на Сумщині трохи пожвавився. Молоді учасники літоб'єднання видавали свої книги, проводили зустрічі, запрошували до себе представників Спілки письменників України. Але все ж сумським письменникам довелося чекати 23 роки до виходу нового альманаху – "Зажинок" (1985). Значна частина його авторів стала професійними письменниками: Н. Багата, О. Вертіль, А. Гризун, В. Чубур, Т. Герасименко, А. Поляков. Велика перерва утворилася не через інтелектуальну обмеженість чи нестачу ресурсів, не через низький культурний рівень або нестачу творчих напрацювань, а внаслідок відсутності потреби самоідентифікації та недостатньої сфокусованості на районній творчості в усеукраїнському дискурсі. З набуттям Україною незалежності, з новим етапом формування цілісної української культури, з'явилася потреба донести до читача набутки "місцевих геніїв".

За роки альманахового "вакууму" багато чого змінилося, тому концепція нових видань теж зазнала змін. У 1985 році, "коли перебудовчі процеси набрали обертів і виникла нагальна потреба в "інженерах людських душ" [16, 16], було створено обласну письменницьку організацію, що об'єднала творчі сили літераторів Сумщини. Тому вже перший випуск збірки "Слобожанщина" (1991) містив прозу й поезію, сатиру та гумор, критику й публіцистику. В подальших виданнях друкувалися як члени обласного об'єднання літераторів, так і учасники літературних студій "Зажинок", "Орфей", "Криниця", "Зерна". На сьогоднішній день існує 11 випусків "Слобожанщини", для яких характерною рисою є зосередження на місцевому колориті та тематиці, характерні ще для "Світанку".

На другому місці за кількістю видань стоїть альманах "Тороки" – з'явилося 4 випуски (1996, 1998, 2000, 2004). Містить він прозу та поезію авторів Сумщини, різних за віком, професією та світоглядом. Якщо "Слобожанщина" – більш класичне видання, то "Тороки" друкують "молодих" поетів та прозаїків. А ще майже кожний альманах стає сходинкою до літературної вершини для когось із письменників. Саме "Тороки" відкрили нам Ольгу Башкірову (Конотоп), Лілію Смірнову (Ромни), Миколу Власова (Суми), Людмилу Калиновську (Білопілля). Багато з авторів, хто свого часу дебютував у "Тороках", уже видали власні збірки. Згадувана Ольга Башкірова стала лауреатом Всеукраїнського поетичного фестивалю "Молоде вино", переможцем Міжнародного конкурсу "Гранослов", видала поетичну збірку "Флейта з передмістя", стала членом Національної спілки письменників України. Перемогла на "Гранослові", видала дві поетичні збірки і стала членом Національної спілки письменників і Алла Акіменко.

Велику частину альманахового доробку Сумщини складають збірки творів певної літературної студії: "Охтирськими стежками" (Охтирські літстудії "Заспів" і "Октава"), "Поетичний край" (Конотопська літстудія "Джерела"), "Первоцвіт" (Сумська літстудія "Первоцвіт"), "Орфей" (Сумська літстудія "Орфей"), "Зерна" (Сумська літстудія "Зерна") тощо. Навчальні заклади області теж нерідко випускають альманахи з творами своїх учнів: "Пролісок" (Шосткинська гуманітарна гімназія), "Дзвони поетичної душі" (школи м. Глухова), "Юні таланти Роменщини" (школи м. Ромнів), "Надія" (Шосткинський ліцей), "Що в серці моєму" (Глухівський педагогічний університет), "Коли приходять натхнення" (Українська академія банківської справи) та інші.

Випуски альманахів часто логічно завершують проведення творчих конкурсів. Так, почавши друкувати твори своїх членів у "Слобожанщині", літературна студія "Орфей" згодом почала видавати свій одноіменний альманах після проведення конкурсу молодих поетів. Наразі видані три збірки (2001, 2003, 2005). Друкуються у них молоді "незаангажовані" автори, тому часто їхні твори містять дещо неklasичні образи та форми їх утілення, що "звучать красиво, зрозуміти неможливо" [17, 14А]. Та незважаючи на можливо й "незрозумілість" прогресивної молоді, альманах "Орфей" є унікальним у своєму роді виданням. Останнє переконливо засвідчують відгуки, розміщені в місцевій пресі: "вірші версифікаційно грамотні і щодо цього справляють краще враження, ніж іноді твори професіоналів" [18, 4].

Заслужують на увагу персональні здобутки окремих письменників. Поет Зореслав (Строцький Йосип Йосипович), що у 2002 році видав свою збірку "Вогонь" у Сумському видавництві "Собор", наразі є мешканцем Австралії та надрукований у 12-му випуску альманаху "Новий обрій", який вийшов у кінці 2005 року у Мельбурні до 55-річчя поселення українців в Австралії. Цей випуск альманаху є прикметним ще й тому, що в ньому опубліковані твори учнів Сумської загальноосвітньої школи № 25. Літературний клуб "Джерельце", що діє під керівництвом заступника директора школи Валентини Кайнари (на жаль, нині покійної – Є. О.), відомий на Сумщині та в Києві, зокрема в Національній спілці письменників України.

Літератори Сумщини постійно друкуються й у Всеукраїнських та Міжнародних альманахах "Україна – моя батьківщина" (Київ, 2006), "Междуречье" (Курск, 2005), "Злато стремя" (Донецьк, 2006). Останній є черговим випуском "Славянских колоколов" – міжнародного альманаху, де публікуються твори письменників України, Росії та Білорусії. Історично склалося так, що ці країни стоять на межі культур і мов, тому тематичне й стилістичне різноманіття, різні кути зору на дійсність та історію, пошуки своїх шляхів духовного самовираження визначних майстрів слова й талановитих початківців роблять книгу привабливою для читачів усіх вікових категорій, незважаючи на кордони та національну належність.

Як і кожне видання, альманах реалізує стосунки "автор–читач" на текстовому (зміст) та паратекстовому (художньо-графічні засоби, архітектоніка) рівнях. Текстовий рівень взаємодії можна бачити вже на обкладинці видання – назви альманахів. А вони у виданнях Сумщини мають свої особливості. По-перше, окремою групою можна виділити збірки з яскраво-вираженими географічними вказівками, що "не навантажені образністю чи метафоричністю" [19, 159], наприклад: "Охтирськими стежками", "Слобожанщина", "Берегині Сумщини", "Кролевецьке джерело", "Юні таланти Роменщини", "Мотиви Прихоролля". По-друге, назви можуть вказувати на певну "юність", першопрохідництво: "Світанок", "Пролісок", "Зерна", "Первоцвіт". По-третє, деякі видання мають назвами певні маркери, символи українського життя, регіональної та національної культури: "Пелюстки ромен-цвіту", "Чарівний віночок". Так, наприклад, назва альманаху "Тороки": "тороки – це своєрідна бахрома, що в символічній світобудові українського рушника означає земні роки; ...це ще й назва подорожньої суми: не тої торби, яка писана, а тієї, в якій писане" [20, 2] – читаємо в анотації до видання. Тобто бачимо, що навіть сама назва

видання несе в собі відкритий, або навпаки – прихований зміст формує певний "ментальний образ" [19, 161].

Особливістю сумських альманахів на паратекстовому рівні можна вважати те, що видання часто оформлені елементами графіки самих письменників.

Цей короткий огляд альманахового доробку Сумщини свідчить про те, що він повинен стати предметом подальших досліджень з метою відтворення повної та об'єктивної картини його розвитку. Адже альманахи мають глибинний та прихований потенціал: за ними можна досліджувати як історичний процес, так і соціокультурні особливості регіону. Вони містять думки різних епох, вікових категорій, районні чи культурні особливості. Подібні збірки – це "своєрідна тканина, у якій своє звучання, свої неповторні відкриття і, звідси, свої можливості знайомства з чарівністю поетичного мовлення" [21, 7].

SUMMARY

The article deals with the historical development and modification of a notion "almanac" and the position of this literary miscellany in Sumy region. Special attention is focused on the wide range of representatives and genres, that proves a significant potential of such sort of literature. The evident relations of Sumy region with the literary heritage of Ukraine are highlighted.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Федченко П. Матеріали історії української журналістики. Випуск I. Перша половина XIX ст. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1959. – 318 с.
2. Дмитрук В. Нарис з історії української журналістики XIX століття. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1969. – 145 с.
3. Возняк М. З зарання української преси в Галичині // Записки наукового товариства ім. Тараса Шевченка. – 1912. – Т. 111. – С. 140–159.
4. Жовтобрюх М. Мова української преси (до середини 90-х рр. XIX ст.). – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 415 с.
5. Історія української дожовтневої журналістики: Навч. посібник для студентів вузів зі спец. "Журналістика" / О. І. Дей, І. Л. Моторнюк, М. Ф. Нечиталок та ін. – Львів: Вища школа, Вид-во при ЛДУ, 1983. – 512 с.
6. Дорошенко І. Українська журналістика і критика другої половини XIX століття. – Львів, 1965. – 57 с.
7. Українські літературні альманахи і збірники XIX – початку XX ст.: Бібліографічний покажчик. Склад І. З. Бойко. – К.: Наукова думка, 1967. – 371 с.
8. Різун В. В., Трачук Т. А. Нарис з історії та теорії українського журналістикознавства: Монографія / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2005. – 232 с.
9. Батраченко Л. В. Александров С. – упорядник і видавець альманаху "Складка" // Матеріали науково-теоретичної конференції викладачів, аспірантів, співробітників та студентів гуманітарного факультету. – Суми: Вид-во СумДУ, 2005. – Ч. 2. – С. 81–84.
10. Михайлин І. Л. Основи журналістики: Підручник. Вид. 3-є доп. і поліпш. – К.: ЦУЛ, 2002. – 284 с.
11. Українська літературна енциклопедія: В 5 т. / Ред.кол. І. О. Дзверін (відп. редактор) та ін. – К.: Голов. ред. УРЕ ім. М. П. Бажана, 1998. – Т. 1: А–Г. – 536 с.
12. Проспект видання "Кафедри" №2 // Кафедра. – №2. – Харків–Львів, 1998. – С. 7–8.
13. Хітрова Т. В. Зародження та розвиток альманахової літератури на Запоріжжі. Наукові записки інституту журналістики. – К.: Ін-т журналістики Київ. нац. ун-ту імені Т. Шевченка, 2003. – Том 12.
14. Світанок. Літературно-художній альманах. – Суми: Обласне видавництво, 1958. – 128 с.
15. Гаврилов П. Погожий "Світанок" // Ленінська правда. – 1963. – 26 червня.
16. Столбін О. І нам п'ятнадцятий минає... // Слобожанщина. – Суми: "Мрія-1" ЛТД, 2000. – Вип. 6. – С. 5–18.
17. Ярош Н. Основатели молодой поэтической школы Сумщины // Ваш шанс. – 2002. – №8. – С. 14А.
18. Акіменко А. Альманах "Орфей" за своєю ідеєю, концепцією та рівнем – видання унікальне... // Сумщина. – 2002. – 6 березня.
19. Зелінська Н. В. Поетика приголомшеного слова (Українська наукова література XIX – початку XX ст.): Монографія. – Львів: Світ, 2003. – 352 с.
20. Тороки. Книги в книзі. Літературно-художнє видання. – Суми: Собор, 2000. – 120 с.
21. Малишко Г. І., Лазарко М. О., Федоров В. В. Естетична функція слова в поетичному творі. Навчальний посібник для студентів-філологів вищих навчальних закладів. – Суми: Собор, 2001. – 68 с.

Надійшла до редакції 14 березня 2007 р.